

SL. 1. LE CORBUSIER, POGLED S LIJEVE OBALE NA ADMINISTRATIVNO-POSLOVNO SREDIŠTE NOVOGA PARIZA IZMEĐU *MONT MARTRE* I *BUTTES-CHAUMONTA* KOJIM DOMINIRAJU ČETIRI KARTUZIJSKA NEBODERA

FIG. 1 LE CORBUSIER, VIEW FROM THE LEFT RIVER BANK OF THE ADMINISTRATIVE CENTRE OF NEW PARIS BETWEEN *MONT MARTRE* AND *BUTTES-CHAUMONT* DOMINATED BY FOUR CARTHUSIAN-TYPE HIGH-RISE BLOCKS

VEDRAN IVANKOVIĆ

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

PREGLEDNI ZNAJSTVENI ČLANAK

UDK 711.4.01:711.523 (44 PARIS) LE CORBUSIER "1937"

TEHNIČKE ZNAJSTOSI / ARHITEKTURA I URBANIZAM
2.01.02 – URBANIZAM I PROSTORNO PLANIRANJE

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 31. 01. 2005. / 07. 06. 2006.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

SUBJECT REVIEW

UDC 711.4.01:711.523 (44 PARIS) LE CORBUSIER "1937"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
2.01.02 – URBAN AND PHYSICAL PLANNING

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 31. 01. 2005. / 07. 06. 2006.

VERS L'INFINI (PREMA BESKRAJU)

ELEMENTI LE CORBUSIEROVA PLANA REKONSTRUKCIJE SREDIŠTA PARIZA IZ 1937. GODINE

VERS L'INFINI (TOWARDS INFINITY)

ELEMENTS OF LE CORBUSIER'S RECONSTRUCTION PLAN OF CENTRAL PARIS FROM 1937

LE CORBUSIER

LE PLAN DE PARIS 37

PARIZ

PLAN REKONSTRUKCIJE PARIZA

URBANIZAM 20. STOLJEĆA

LE CORBUSIER

LE PLAN DE PARIS 37

PARIS

RECONSTRUCTION PLAN OF PARIS

URBAN PLANNING OF THE 20TH CENTURY

Autor uz pregled Le Corbusierova urbanističkog opusa 1920-ih i 1930-ih godina u kontekstu ostalih rezultata njegova međuratnog djelovanja donosi strukturalnu i simboličku determinaciju plana rekonstrukcije središta Pariza, predstavljenoga 1937. na izložbi *L'esprit nouveau* u *Pavillon des temps nouveaux* (izložba Nove umjetnosti u Paviljonu novih vremena) u Parizu. Plan je postavljen kao svojevrsna prekretnica u urbanističkom opusu i kao uvod u novu fazu stvaralaštva, nazretog u obrisima drukčijega urbanističko-mislilackog koncepta. Elementi plana koji na navedeno upućuju središnja su tema ovoga članka.

This paper gives an analysis of structural and symbolic elements of Le Corbusier's reconstruction plan of central Paris presented in 1937 at the exhibition called *L'esprit nouveau* in *Pavillon des temps nouveaux* (exhibition of New Art in the Pavilion of Modern Times) in Paris. Additionally, the paper gives a review of Le Corbusier's urban planning works of the 1920s and 1930s in the context of his achievements between the two wars. The reconstruction plan was a breakthrough in his urban planning work and an introduction to a new phase of his career marked by a new approach to urban planning. Elements of the plan illustrating Le Corbusier's new conceptual approach are dealt with in this paper.

Uvod¹

INTRODUCTION

Determiniranje društvenih tokova nekoga doba, posebice ako je ono burno i isprepleteno brojnim krizama i previranjima, može često biti priča bez kraja. U povijesnom se presjeku, u svim etapama razvoja, upravo na vidljivom području čovjekova djelovanja – umjetnosti i arhitekturi, u kojemu se i otkriva snaga njegovih spoznajnih i stvaralačkih dostignuća, reflektiraju najburnije promjene koje su obilježile jedno specifično vrijeme. Dvadeseto je stoljeće okarakterizirano nizom diskontinualnih, često usporednih tokova razvoja arhitekture. Od afirmacije moderne na početku do njenih burnih previranja u sudbonosnom kontinuitetu i kraju, na jednoj, i od procvata secesije do pojave socijalističkog realizma, na drugoj strani, od pojave postmodernizma do preživljavanja modernih principa u specifičnim društveno-političkim okolnostima, te od svih suprotnosti i sličnosti u kojima su nabori arhitektonskih misli i realizacija 20. stoljeća dobivali punu svoju važnost i potvrdu.

Drugi je diskontinuitet, u uskom vremenskom okviru tridesetih godina 20. stoljeća, onaj o kojem ovaj članak govori, vezan za složeno i polivalentno stvaralaštvo izrazitog predstavnika novoga doba. Kao eklatantan primjer odrednica područja planiranja gradova i kao arhitektova recentni svjetonazor pretpostavljen je plan rekonstrukcije središta Pariza, predstavljen 1937. godine na izložbi *L'esprit nouveau* u *Pavillon des temps nouveaux* u Parizu (izložba Nove umjetnosti u Paviljonu novih vremena), nazvan *Le plan de Paris* 37² (Plan Pariza 37; Sl. 2 i 3).

Cilj je članka analiza strukturalnog, funkcionalnog i simboličkog značenja ovoga plana koji je kao svojevrsna prekretnica implicirao uvod u posljednjih dvadeset godina Le Corbusierova stvaralaštva, u kojemu će se isprepletati vernakularni elementi, organske forme i raznoliki diskurs boja zrelog i afirmiranog arhitekta. Urbanistički plan Pariza u svojoj kasnoj fazi, 1937. godine, u ovom je kontekstu kompleks iz kojeg izvire unutarnji tok svijesti umjetnika – arhitekta složenoga životnog svjetonazora. Polivalentno stvaralaštvo, napose polivalentno djelo, zahtijeva koncizan pristup kod kojega je teško doći do čvrstog zaključka, pa na samome početku treba naglasiti da cilj nije promijeniti redoslijed u postojećoj podjeli u Le Corbusierovu opusu, već samo ukazati na mogućnosti drukcijih pogleda. Ono što se na početku čini racionalnim rješenjem ili oblikovnim postupkom koji proizlazi iz tehničke računice ili kompleksnog osjećaja često je skriveno u samome postupku nastajanja, pa je u slučaju Pariza i Le Corbusiera potrebno promatrati njegovu afirmacijsku fazu razvoja teorijskih postavki urbanizma i odnos prema gradu koji ima izrazito simboličko značenje i na čijoj se urbanoj strukturi prati burna povijest nacije, često razapete između različitih društvenih tokova razvoja.³

LE CORBUSIEROV ODNOS PREMA GRADU

LE CORBUSIER'S ATTITUDE TOWARDS THE CITY

Kako je tema članka bliska viziji grada proizašlog iz društveno-političkog i kulturnog konteksta i odnosa Le Corbusiera spram tih bitnih odrednica, te kako se često čuju odjeci kritike njegova protagonističkog nastupa kao „dijalektičkog trika ličnosti – domisljate i proturječne inteligencije, ...ličnosti koja izlaže tobožnje platonijanske strukture...“⁴ bitno je istaknuti suštinu tih „struktura“ kojih je svevremenska težnja ipak sadržana u Le Corbusierovu urbanističkom opusu. „...Vi govorite o tom gradu čiji smo mi utemeljitelji, i onaj koji postoji kao ideja jedino zato što ja mislim da takav ne postoji nigdje na svijetu. Na nebesima, odgovorio sam, postavljen je uzor takvom gradu i onaj koji želi može ga vidjeti, i vidjevši

¹ Zahvaljujem svome mentoru, prof. dr.sc. Mladenu Obadu Šćitarociju, dipl.ing.arh., na bezrezervnoj podršci pri radu na ovoj temi. Zahvaljujem svojoj prijateljici, Ivi Rukavini, dipl.pov.umj., na velikodušnoj pomoći u koncipiranju ovoga članka.

² Vezano za cjelokupni Le Corbusierov opus, ovaj je plan, izraden 1936., prvi put objavljen u: *** 1939: 46-47, 166-167.

³ U članku će se kao metodološki oslonac za determinaciju sustava znakova, kodova i konvencija koristiti semiotičkom metodom (po C. S. Pierceu) ili semantičkom (po de Saussureu; NÖTH, 2002: 45-57).

⁴ Colin Rowe i Fred Koetter prenose kritiku Williama Jordya. Detaljnije u: ROWE; KOETTER, 1988: 93.

ga, može sobom shodno tome vladati prema zakonima toga grada i nijednog drugog.”⁵

Walter Schultz u primjedbama Platonovu „Državi” naglašava važnost reda u ustrojstvu njegova polisa: „Polis je kao ljudsko djelo i nema ničega zajedničkog s ontološkim redom kozmosa. Platon želi poboljšati polis iz reda bitka u cjelini i naglašava da je to moguće samo zbog toga što i polis također podliježe općem zakonu bitka koji kaže da nešto jest i da može biti samo ako je on uređen. ...idealna slika polisa kod Platona isključuje svaki razdor u samom polisu.”⁶

Jasna distinkcija urbanih funkcija koju Le Corbusier prvi put definira 1920-ih u knjizi *L'Urbanisme*, a to su promet, stanovanje i perivojno oblikovane površine bez izgradnje, primjenjivana je poslije na urbanističkim planovima koji su u svome redu bliski izrazitijem a ne „tobožnjem” platonističkom ustrojstvu, dok odnos prema tradiciji, kojom je Le Corbusier više ili manje osvjetljen već i u godinama afirmacije postavki urbanizma, u njima je više nego složen. Kritiku koja se iznosi po W. Schultzu kao mogući odgovor Platonovu shvaćanju države (polisa, grada), možemo kao polazište ovomu razmatranju uputiti upravo predmetnom Le Corbusierovu središtu Pariza i dijelu postojećega naslijeđa „žrtvovanog” za novo. „...U idealnoj slici nacrtu Polisa odgojitelji su oni koji svestrano obrazovana filozofa vraćaju natrag... Obrazujuće odgajanje (Platonovo) je najprije shvaćeno kao istrebljenje postojećeg, ploča se mora očistiti da bi se ono novo zaista moglo unijeti.”⁷

Da bismo Le Corbusierov urbanistički opus 1930-ih godina, ponajprije njegov plan koji je predmet ovoga razmatranja, mogli pozicionirati između dviju stvaralačkih faza kao onaj u kojemu je implicitno sadržana prekretnica njegova rada, potrebno je ukratko se osvrnuti na kulturno i društveno okruženje tih godina, kritiku modernog urbanizma i dobro poznatu pojavu Le Corbusierove psihološke dihotomije koja koincidira s napuštanjem herojskih svjetonazora iz prve faze stvaralaštva.

L'EPOQUE (EPOHA)

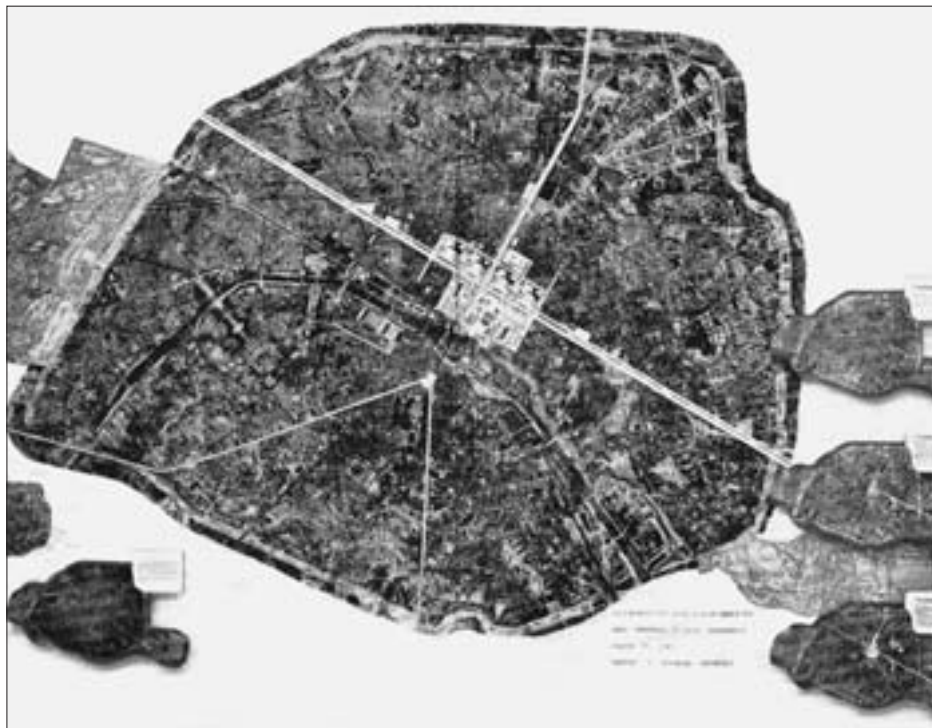
L'EPOQUE (EPOCH)

Uvod u neke bitne odrednice vremena niz je prikaza koji ukazuju što je sve moglo zaokupiti imaginaciju jednog četrdesetogodišnjaka, a bilo koji pokušaj interpretacije događaja iz kulturnog obzorja i mogućnosti njihove refleksije u području arhitekture sklisko je tlo

⁵ Platonovim citatom kojim završava deveto poglavlje „Države”, C. Rowe i F. Koetter završavaju kritiku povijesti grada. (ROWE; KOETTER, 1988: 149)

⁶ PLATON, 1977: 392-395

⁷ PLATON, 1977: 394

SL. 2. LE PLAN DE PARIS 37, IZLOŽEN U PAVILLON DES TEMPS NOUVEAUX
FIG. 2 LE PLAN DE PARIS 37 EXHIBITED IN PAVILLON DES TEMPS NOUVEAUX

koje zahtijeva širok zahvat „podzemnog” istraživanja, pa je ovu kratku skicu potrebno promatrati kao mogući kontekstualni okvir. Uz brojna politička previranja u međuratnoj Francuskoj, u razdoblju u kojemu su se izmijenile 44 vlade i 20 premijera, razdoblju kojemu pripada dio Treće republike, najdulje u povijesti te zemlje (1870.-1940.) i kojemu prethode duboke unutrašnje krize, odvajanje Crkve od države (1905.) i socijalni sukobi, to je doba bilo obilježeno burnom kulturnom aktivnošću. Nakon što je *belle époque* (1895.-1914.) prekinuta ratom koji je u nepovrat odnio osjećaj sigurnosti, 1920-ih djelomično zacjeljuju ožiljci i Pariz – *Ville Lumière* iz godina prije Prvoga svjetskog rata, u godinama automobila i bežične veze s cijelim svijetom putem radija, živi brzinom koja poput filma iz sve većeg broja njegovih kinematografa najavljuje dominaciju nove tehničke kulture.

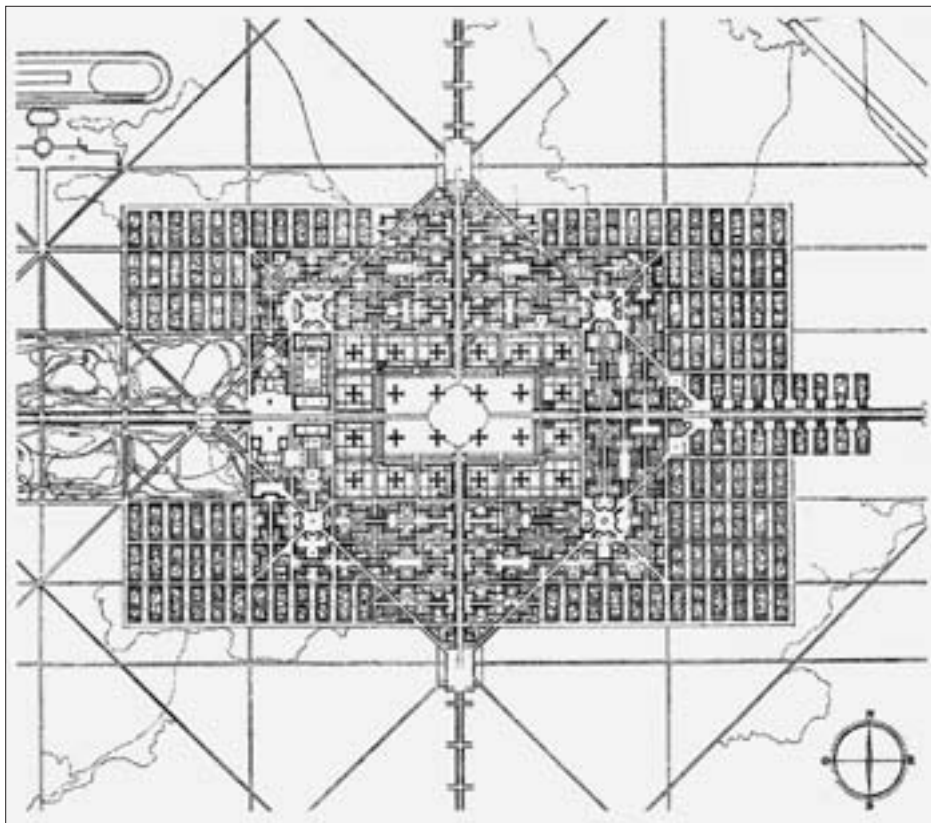
U europskoj su umjetnosti ove godine početak kraja neoplasticističkog pokreta obilježene razlazom njegova proklamatora Thea van Doesburga s Pietom Mondrianom (1925.). U književnosti, u Parizu iste godine, „Krivotvritelji novca” Andréa Gidea kritiziraju građansku klasu i većinu uvriježenih normi. Određeni obračun s tradicijom počeo je već godinu dana ranije, simbolično, obračunom Andréa Bretona s „idiotom, izdajicom i policajcem” iako tek 1930-ih nadrealizam postaje svjetski pokret i u književnosti i u umjetnosti. Tih 1930-ih godina, u kojima se nagovijesta nova katastrofa, na samom početku pojavljuje se

SL. 3. ULAZ U LE CORBUSIEROV PAVILLON DES TEMPS NOUVEAUX, IZVEDEN ZA IZLOŽBU L'ESPRIT NOUVEAU U PARIZU 1937.

FIG. 3 ENTRY TO LE CORBUSIER'S PAVILLON DES TEMPS NOUVEAUX MADE FOR THE EXHIBITION L'ESPRIT NOUVEAU IN PARIS, 1937

SL. 4. VILLE CONTEMPORAINE POUR TROIS MILLIONS D'HABITANTS, PREDSTAVljena 1922.

FIG. 4 VILLE CONTEMPORAINE POUR TROIS MILLIONS D'HABITANTS, PRESENTED IN 1922

opežan *roman-fleuve*, kasnije (1938.) Roquentinov unutarnji sukob pojedinca i društva, individualne svijesti i vanjskog svijeta nametnutih konvencija ocrta melankoličan, mučan duh vremena. Bilo je to doba ujedno i vrhunac avangardnog pokreta i afirmacije Bauhauusa u europskoj umjetnosti i arhitekturi. Pojavljivanje Bauhauusa „...od kojeg se logički može datirati revolucija objekta i koji uspostavlja tu univerzalnu semantizaciju okoline, gdje sve postaje objekt proračuna funkcije i značenja...”⁸ uzrokovat će dominaciju funkcionalističkog pravca u arhitekturi, jednim dijelom i kao reakcija na pojavu nadrealizma. Le Corbusierov posjet Veneciji i sekciji Lige naroda pod nazivom „Umjetnost i država” 1934. izražava konačno trijumfalni dokaz da je modernizam postao „službena umjetnost”.⁹ No racionalna analiza i sinteza oblika koje su bitno sadržane u svjetonazoru Bauhauusa i službena verifikacija modernizma za osobu poput Le Corbusiera prije bi mogle značiti kraj nego početak novoga stvaralačkog rada.

„Arhitektura je uvjetovana duhom vremena, a duh vremena su dubine prošlosti, poznavanje sadašnjosti i sagledavanje budućnosti”, kaže Le Corbusier.¹⁰ I upravo u ovoj, na izgled jednostavnoj rečenici kao da odgovara na svu kritiku sto će se pojaviti usporedno s njego-

vim radom, i kasnije kada mijenja određena stajališta i uvjerenja, što se višestruko manifestiralo na postavke u teorijskom i praktičnom radu u oblasti urbanizma. Očito i na planu Pariza 1937., grada kojim se u kontinuitetu bavi još od plana *Voisin* 1925., i ranije od *Rue a rédent* („Nazubljena” ulica) 1920. godine.

KRIKA LE CORBUSIEROVIH URBANISTIČKIH MODELA

CRITICAL ANALYSIS OF LE CORBUSIER'S URBAN PLANNING MODELS

Negativna kritika modernoga (funkcionalističkog) urbanizma Corneliusa Gurlitta i Waltera Curta Behrendta pojavila se paralelno s njegovim stvaranjem¹¹ i nastavila se kao kritika na standardizirano, birokratsko okruženje Le Corbusierova grada tretiranog kao „sterilni hibrid” Lewisa Mumforda.¹² Optužbe na račun urbanističkih postavki iznesenih u „Atenskoj povelji” 1933. godine¹³ kulminirale su dubokim antagonizmom prije 10. kongresa CIAM-a (*Congres Internationaux d'Architecture Moderne*) u Dubrovniku Le Corbusierovim zahtjevom da on bude usmjeren usvajanju povećane habitata – ne kao novi korak, već kao zaključak 25 godina rada. Ovime je, kao i u svim previranjima na formalnim i neformalnim sastancima članova CIAM-a, nagoviještena ozbiljna kriza integriteta pokreta prije 10. kongresa. José Luis Sert, predsjedavajući, Sigfried Gideon, Walter Gropius i Jacqueline Tyrwhitt ostaju na ranijem tragu, a suprotstavlja im se grupacija *Team 10*.¹⁴ Mnogi među njima, posebice Alison i Peter Smithson Le Corbusieru zamjeraju uspostavu bezvrijednog odnosa individualnoga i kolektivnoga, naglašavajući da je individualna komunikacija kod Le Corbusiera, poput kontemplativnih odnosa kartuzijskog samostana sv. Eme, prisutna samo u odnosu Boga i čovjeka.¹⁵

No, kao zaključak rada grupacije *Team 10* i na temelju prijedloga za *Geddes Valley Section* u

8 BAUDRILLARD, 1981: 91

9 HILPERT, 1987: 205-207

10 CRESTI, 1970: 5

11 PEROVIC, 2000: 45

12 MUMFORD, L., 1968: 116-127

13 Prvo izdanje: *** (1943.), *La Charte d'Athènes*, Edition Plon, Pariz

14 O neformalnim radnim sastancima članova CIAM-a prije Kongresa u Dubrovniku, o prvoj kritici mlade generacije arhitekata, članova CIAM-a (kritici „Doorn” grupe, koje su članovi bili Bakema, Van Eyck, Van Gynkel, Hovens Greve, Peter Smithson i Voelcker), upućenoj Le Corbusieru i „Atenskoj povelji” i izraženoj u tzv. „Statement on Habitat”, a koja ju negira i na kraju odbacuje, te o neformalnoj podjeli na dva CIAM-a, starom i novom, detaljnije vidjeti: MUMFORD, E. 2000: 238-258.

15 SMITHSON, 1970: 84-94

16 MUMFORD, E., 2001: 50

17 MUMFORD, E., 2001: 53-54

tranziciji generacija koja se pojavljuje 1950-ih, Eric Mumford navodi: „Le Corbusier je krenuo u nešto što možemo nazvati *proto-team 10* smjerom već 1940-ih...“¹⁶ I Aldo van Eyck, kao sukreator novoga pravca nizozemske arhitekture, radom vezan ponajviše za Amsterdam i Delft, i član *Team-a 10*, strukturira po E. Mumfordu svoju urbanističku teoriju na vernakularnim elementima iz Le Corbusierova opusa 1930-ih godina, kao što je npr. *Maison de week-end* (Kuća za vikend) iz 1934./1935., koje je konstrukcija protkana tradicionalnim graditeljskim materijalom i formama – opekom i lukom.¹⁷

Prema J. Tyrwhitt, prije 9. kongresa CIAM-a (Aix en Provence) kao odgovor J. L. Sertu i kao priznanje na trudu u 1952. godini kada se založio da tema predstojećega kongresa definitivno bude habitat – Le Corbusier je poručio da više ni sam nije siguran kako bi čovjek trebao živjeti u ovakvom svijetu koji se neprestano mijenja i da je habitat kao sjedište svakodnevnog obitavanja termin za koji se riječ urbanizam više ne može upotrebljavati.¹⁸ Ovakvo stajalište vodilo je nejasnom sagledavanju budućnosti, ali i kritici postavki Atenske povelje koje je doslovna primjena principa, inače zacrtanih kao obrisa mogućeg smjera, opravdavala oštru negaciju kvaliteta realizacija funkcionalnoga grada.

AFIRMACIJA DUALISTIČKOG SVJETONAZORA KROZ OPUS 1930-IH

DUAL PHILOSOPHY OF LIFE IN HIS WORKS FROM 1930S

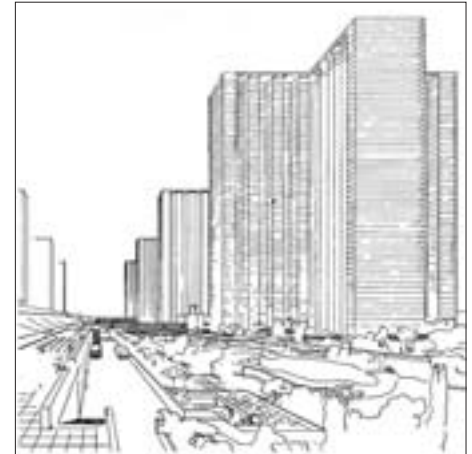
Po Kennethu Framptonu ambivalentna se narav Le Corbusiera pojavljuje 1930-ih godina kada ga zaokuplja tema revitalizacije vernakularne kulture prožete integracijom suvremene tehnologije.¹⁹ I upravo od 1930-ih možemo primijetiti određenu promjenu u pristupu koji je sada manje na tragu prvih purističkih ideala i više u suptilnoj vezi s nasljed-

stvom tradicije i s prostorom u kojem intervenira. No, vjera u novo i naprijed, unatoč svojevrsnom „razočaranju u populističke i marksističke pokrete“²⁰ s kojih osnovom arhitekt neprestano komunicira, nije zamrla ni u osvit duboke krize prije Drugoga svjetskog rata. Prethodno je puristička ekspresija svjetonazora (1920-ih), koju Le Corbusier razvija sa slikarom Amedeom Ozenfantom, zahtijevala svjesno pročišćenje svih postojećih obrazaca u teoriji, dizajnerskoj i arhitektonskoj praksi, te urbanizmu, i prva je sveobuhvatna formulacija ovakve estetike objavljena 1920. u eseju *Le Purisme*, u četvrtom broju časopisa *L'Esprit nouveau*, a 1923. i u knjizi *Vers une architecture*. K. Frampton ističe tekst ove knjige koja „...već tada paradoksalno ukazuje na konceptualnu dvostrukost prema kojoj će se kretati njegovi radovi: s jedne strane neophodnost zadovoljenja funkcionalnih zahtjeva empirijskim oblikom, s druge poriv za korištenjem apstraktnih elemenata da bi se djelovalo na čula i hranilo um“.²¹ Tih 1920-ih godina pojavljuje se dualizam i u Le Corbusierovu slikarstvu koje karakterizira sve veći proboj evokativnih formi erodiranih pod utjecajem prirode i vremena u purističkoj figurativnoj koncepciji – po K. Framptonu referencija na Fernanda Légera.²² „Zaokret prema alkemijskom dualizmu neće u potpunosti zaokupiti Le Corbusierovu imaginaciju prije 1945., ali će biti prisutan u njegovu slikarstvu još od duboke promjene u kasnim dvadesetima...“²³ Upravo alkemijske teme, kojih motive indirektno prikazuje u slikama, i kroz njih izražena dihotomija psihološkog habitusa mogući su put u manje nerealan svijet harmonije koju prožimlje sve veća percepcija postojećeg. Kraj dominacije ideje o potpunom raskidu s tradicionalnim gradom mogao bi tako postati svojevrsan poticaj njegovim dvostrukim i istovremenim oduševljenjima i razočaranjima u svijetu koji je postao gruba realnost ugrađena grubim betonom u novu nadu duhovnosti posljednjih desetljeća stvaranja.

CONTEMPORAINE, VOISIN, RADIEUSE 1922.-1930.

CONTEMPORAINE, VOISIN, RADIEUSE 1922-1930

Nakon studije *Ville Contemporaine pour trois millions d'habitants* (Suvremeni grad za tri milijuna stanovnika) predstavljene 1922.²⁴ (Sl. 4 i 5), Le Corbusier je 1925. godine na izložbi *Exposition des arts décoratives* u sklopu *Pavillon d'esprit nouveau* (Izložba dekorativnih umjetnosti u Paviljonu novog duha) predstavio radikalni plan rekonstrukcije centra Pariza, nazvanog po proizvođaču aviona i automobila *Voisin*²⁵ (Sl. 6). Geometrijsko središte poslovnog grada formiraju osi pravocrtnih prometnica, jedna usporedno s *Rue de Rivoli*,

SL. 5. VILLE CONTEMPORAINE POUR TROIS MILLIONS D'HABITANTS – POGLED NA SREDIŠNJU MAGISTRALU GRADA
FIG. 5 VILLE CONTEMPORAINE POUR TROIS MILLIONS D'HABITANTS – VIEW OF THE CENTRAL CITY ROAD

18 MUMFORD, E., 2001: 52

19 FRAMPTON, 2001: 7

20 JENCKS, 1990: 172-173

21 FRAMPTON, 1992: 166

22 FRAMPTON, 2001: 204-205

23 FRAMPTON, 2001: 204-205

24 *** 1929: 34-39

25 Plan je već iste godine objavljen u: LE CORBUSIER, 1971: 275-289 (na engleski prevedeno 1928.). Godine 1929. objavljen je i u *Oeuvre complete*: *** 1929: 109-117. K. Frampton navodi nekoliko pravaca koji su mogli utjecati na razvoj plana *Voisin*, kao i Le Corbusierove urbanističke studije što su mu prethodile. Ističe njegovu sklonost tradiciji europskoga vrtnog grada 19. stoljeća, što primjećuje u studiji iz 1914. godine za Arnolda Becka u La Chaux-de-Fonds. Ističe također i više normativni pristup urbanizmu za *Villes-Pilotis* 1915. godine, na koji je utjecao Eugene Henard Etudes sa svojim studijama transformacije Pariza 1903.-1909. Kao krajnji rezultat na polju afirmativnog djelovanja K. Frampton navodi *Rue a redents*, što je jedan od najranijih prijedlo-

SL. 6. MAKETA PLANA VOISIN 1925.-1930.
FIG. 6 SCALE MODEL OF VOISIN, 1925-1930

druga aksijalno preko *Illea* u križ, koje jasno odaju strogost u principu odvajanja kolnog od pješackog prometa i od ostalih gradskih funkcija. Le Corbusier je tijekom rada na planu *Voisin* uputio dvosmislene i ironične riječi potencijalnim sponzorima Peugeotu, Citroënu i Voisinu: „Stroj (automobil) je ubio veliki grad! Stroj mora spasiti veliki grad!”²⁶ Razlog ovakvog pristupa, kojemu je cilj riješiti probleme velegrada zagušenih prometnica, referirajući se na povijest pariških urbanističkih rekonstrukcija, iznosi u spomenutoj knjizi *L'Urbanisme* u 15. poglavlju – „Centar Pariza”,²⁷ a sam povijesni slijed rekonstrukcija središta Pariza iznio je nakon ove knjige još nekoliko puta.²⁸

Dominantna građevina plana *Voisin* i prethodnoga *Ville Contemporaine* jest križni neboder, vertikalna piramida ili kula²⁹ koja poput religijskih građevina prošlosti u novome gradu budućnosti najavljuje dominaciju sekularnog poretka. Na prepoznavanje međuovisnosti monumentalnih religijskih građevina i urbanih oblika, po K. Framptonu, prvi, kao kritičku tezu, postavlja Bruno Taut 1919. godine, a moguća je Le Corbusierova inspiracija njegovim teorijskim radom.³⁰ Analizom tlocrta križnoga nebodera, prikazanog više puta u Le Corbusierovim planovima i u knjigama dade se primijetiti analogija s oblikom mandale (Sl. 9). Mandala predstavlja pojednostavljenu istočnjačku sliku svijeta – neba i zemlje. Upisani krug u kvadratu i križ koji se ponavlja u čitavom planu – od tlocrta-situacije svakoga pojedinačnog nebodera do krupnog mjerila prometnih pravaca kroz središte Pariza – može biti aluzija na stanovit ciklički mehanizam, od vanjskog prema unutarnjem i obratno, koji se inače opisuje kružnom putanjom što podsjeća na oblik sunčanog kola ili svastike, na motiv koji se eksplicitno pojavljuje kasnije u Le Corbusierovu slikarstvu³¹ (*Sgraffite à Cap Martin*; Sl. 8).

Nakon studija *Ville Contemporaine* i *Voisin* 1930. godine predstavljena je *Ville Radieuse* (Ozareni grad; Sl. 7) koja odražava neke strukturalne promjene u planiranju grada. Jedno od obilježja *Ville Radieuse* jest mogućnost beskonačnog širenja, čime Le Corbusier premašuje zatvorenost vlastite *Ville Contemporaine*. Organiziranjem funkcija grada oko središnje osovine *Ville Radieuse*, centralni model grada više podsjeća na linearni, a poslovnje je središte izolirano od ostatka.³² Vizija *Ville Radieuse* sadrži protuiličnu raspravu,³³ što će biti osnovni kamen spoticanja njegovih kasnijih kritičara.³⁴ Iako je *Ville Radieuse* svojevrsan pomak od dotadašnjih teorijskih modela i uvod u drukčiji, suptilniji doživljaj grada, čime je u urbanističkom opusu implicirana prva promjena svjetonazora, ona još uvijek predstavlja gotovo antagonistički impuls prema tradiciji, blizak prvotnom, puristi-

čkom svjetonazoru arhitekta. Tek plan rekonstrukcije Pariza 1937. ukazuje na promjenu strukturalnih elemenata, promjenu odnosa prema tradiciji i složenu simboliku shvaćanja središta.

DESTIN DE PARIS 1937 (SUDBINA PARIZA 1937.)

DESTIN DE PARIS 1937 (DESTINY OF PARIS 1937)

Svojevrsna promjena svjetonazora koji stupnjevit postaje prožet elementima tradicije, ponajprije u sredstvu i obliku konstrukcije (lûk), nagoviještena već u teorijskim raspravama u *Vers une architecture* (Prema pravoj arhitekturi) početkom 1923., a nešto kasnije i u slikarstvu, potvrđena je u Le Corbusierovim projektima i realizacijama 1930-ih godina. Ovom specifičnom opusu pripadaju: *Maison Errazuris, au Chili* (Kuća Errazuris, Čile; 1930.),³⁵ *Villa de Madame H. de Mandrot* (Vila

ga tipoloske racionalizacije gradskog prostora. Ulica sa svojim varirajućim i alterirajućim profilom osigurava naizmjenice šire, perivojno oblikovane dijelove, a to je kritika haussmannovskoga zrakastog urbanizma i vjerojatno proizlazi iz cikcak-oblika sustava fortifikacije usavršenog od strane Vaubana krajem 17. stoljeća. K. Frampton također napominje da je projekt *Aerodomes* za Pariz (Henry Jules Borie) iz 1865. utjecao na Le Corbusierova teorijska i planska razmatranja središta Pariza 1920-ih, te da je on upravo Borieovu razmjuru rekonstrukcije uzео kao svoju. (FRAMPTON, 2001: 46-57)

26 LE CORBUSIER, 1971: 275

27 LE CORBUSIER, 1971: 275-289

28 Primjerice: LE CORBUSIER (1933.), *Ville Radieuse*, Editions de l'Architecture d'aujourd'hui, Pariz (objavljeno u: DARIA, 1964: 150-151)

29 Kako sam naziva ovu građevinu (LE CORBUSIER, 1977: 42-43)

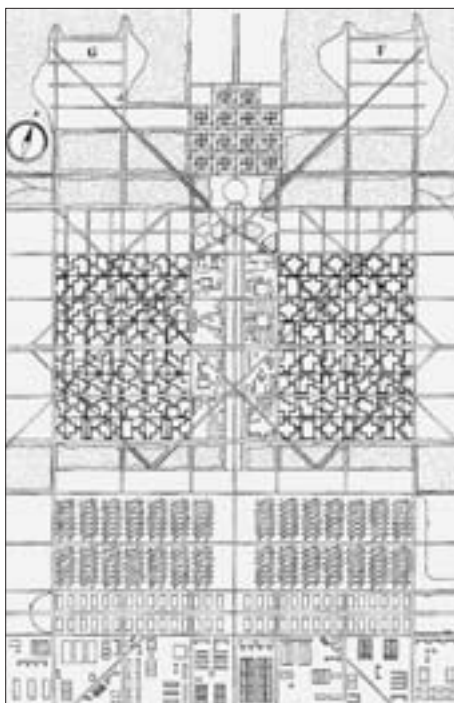
30 FRAMPTON, 2001: 49

31 Ovaj motiv K. Frampton naziva alkemijskim kolom ili *rotasom* i naglasava njegovu povezanost sa shvaćanjem cikličkog rasta i opadanja *opusa circulatoriuma* (FRAMPTON, 2001: 208). C. Cresti govori o kontinuitetu uvjerenja s malobrojnim osnovnim motivima koji variraju kroz čitav stvaralački rad. Pozivajući se na Ragghianti, ukazuje na „neumoljivu dosljednost” kojom se neki bitni motivi tijekom godina „ustrajno ciklički ponavljaju”, što je blisko smislu ničeanskoga reinkarnativnog djelovanja (CRESTI, 1970: 28). A. Tzonis naglasava da je Le Corbusier još kao mladić citao Nietzschea i podcrtavao njegov tekst (TZONIS, 2001: 14). U Nietzscheovu djelu „Kako je govorio Zaratustra”, po Danku Grlicu: „...to vječno vraćanje istog pokazuje ujedno i duboku tragiku života, kao i jedinu mogućnost da se ona izdrži u sjaju pričina, u sjaju ljepote i vječnosti, u umjetnosti.” (NIETZSCHE, 1975: 335)

32 Za *Ville Radieuse*, koje principe Le Corbusier djelomično realizira na jedinom urbanističkom projektu što je zaživio u kasnoj fazi njegova stvaralaštva – Chandigarhu, W. J. R. Curtis ističe: „Njegovi su glavni principi bili vjera u uređenu distinkciju urbanih funkcija i težnja za sustinskim ljudskim potrebama: suncem, prostorom i zelenilom, njegova koncepcija socijalnog reda, njegov san o polisu naseljenom naprednim tehničkim bicem i birokratijskim visokim kulturnih aspiracija.” (CURTIS, 1996: 427-428)

33 K. Frampton navodi na Le Corbusierov esej o ulici iz 1929., napisan za sindikalni časopis „L'intransigeant”, i povezuje ga s nestajanjem klasične (blokovske) ulice u oblikovanju *Ville Radieuse*. (FRAMPTON, 1992: 169)

SL. 7. VILLE RADIEUSE, PREDSTAVLJENA 1930.
FIG. 7 VILLE RADIEUSE, PRESENTED IN 1930

gde H. de Mandrot; 1930.-1931.),³⁶ *Une maison de week-end en banlieue de Paris* (Kuća za vikend u predgrađu Pariza; 1934.-1935.)³⁷ i *Maison aux Mathes-Océan* (Kuća u *Mathes-Océanu*; 1935.),³⁸ a dijelom i u nerealiziranu projektu zgrade pošte i telekomunikacija *Le bureau des P.T.T.* (Ured P.T.T.)³⁹ za tipsko selo *Le Village Coopératif* (Zadružno selo; 1934.-1938.) gdje koristi konstrukciju armiranobetonskog luka – kombinacija suvremenog sredstva i tradicionalnog oblika konstrukcije te motiv za građevinu koja je trebala utjeloviti naprednu tehnologiju vremena. U doba realizacije ovih ključnih građevina koje eksplicitno ukazuju na nove principe projektantskog djelovanja, čime su već u jednom dijelu nagoviještene promjene u poslijeratnom opusu, Le Corbusier je predstavio plan Pariza druckiji od dotadašnjih, plan koji više nema puno doirnih točaka s prethodnim (*Voisin*).

Promatrano strukturalno, uz unosenje mogućih simboličkih značenja koja su očito kroz cjelokupno Le Corbusierovo djelovanje igrala

važnu ulogu, mogu se istaknuti osnovna obilježja plana rekonstrukcije središta Pariza iz 1937. godine:

1) Udaljavanje poslovnog i upravno-administrativnog središta s 4 nebodera od *Illea* i *Notre-Dame*, čime se čitava intervencija povlači u dolinu između *Mont Martrea* i *Butte Chaumouix*, koju Le Corbusier zbog postojeće nereprezentativne izgradnje smatra neadekvatnim prostorom metropolitanskog središta.⁴⁰ „Ovim su planom dragocjene, ključne građevine za Pariz definitivno sačuvane”, istaknuo je Le Corbusier.⁴¹ Udaljavanje novog središta, koje i dalje ostaje u srcu Pariza, a ne kako je to bilo predlagano u osi prema zapadnom izlazu (*La Défense*), omogućilo je zaštićivanje povijesne jezgre uz *Seine* (*Ille, Rue de Rivoli, Palais Royale, Place Vendôme, Place de la Concorde...*; Sl. 11). „U ovoj ravnici, izbrazdanoj beznačajnim građevinama koja se pruža prema *Saint-Dénisu*, daleko od svjedoka, okupljenih na obalama rijeke, četiri velika arhitektonska događaja zauzet će velik prostor, u slavu civilizacije koja je, daleko od toga da ubdicira, ponovno sebi odredila kretanja.”⁴² (Sl. 1)

2) Princip korištenja prirode, zelene zone zamišljene kao perivojno uređenje između povijesne jezgre i novoga dijela primjer je kako se vrlo rano klasičnom metodom rješava jasna distinkcija novoga u staromu. „Centar Pariza inkorporira se u topografiju, geografiju i povijest. Četiri administrativne građevine dominirat će dolinom između *Mont Martrea* i *Buttes-Chaumonta*. Ispred tih građevina prostirat će se u sukcesivnim etapama zelene površine koje će omogućiti očuvanje stare jezgre.”⁴³ Le Corbusierovim teorijskim, „borilačkim” opusom, koji nastaje za Drugoga svjetskog rata i koji je vezan za urbanizam, proteže se priznavanje suverenosti prirode – blisko Descartesovu učenju, na kojega se poziva i kod kojega naglašava njenu graničnost od ljudskoga djelovanja. To je moguće shvatiti kao rani razvoj svojevrstna paradigmatičkog odnosa prema kartezijanstvu, a racionalistički su principi dominantni u Le Corbusierovoj prvoj, „čisto” stvaralačkoj fazi. „Postoji granica između djela prirode i djela ljudskog uma. Priznajemo suverenost prirode, Descartes je postavio granicu suverenosti razuma; granicu primatu riječi.”⁴⁴ Vrlo je vjerojatno da Le Corbusier već ovdje redefinira stajalište prema Descartesu parafrazirajući njegovo mehanicističko, racionalističko stajalište čvrstoga mislilackog koncepta. Ovomu u prilog ide kasnije ironično spominjanje u knjizi posvećenoj planovima Pariza, gdje ističe: „Descartes – nije li on Amerikanac?”⁴⁵ što može biti i referenca na razočaranje američkom „učinkovitom” praksom u planiranju gradova, koju je upoznao 1930-ih.⁴⁶

SL. 8. SGRAFFITE À CAP MARTIN – PRIKAZ ODNOSA DVIJU ŽENA I NOVORODENČETA IZMEĐU NJIH, ZID NA KUĆI ZA EILEEN GRAY U ROQUEBRUNEU, CAP MARTIN, 1938.

FIG. 8 SGRAFFITE À CAP MARTIN – TWO WOMEN AND A NEW-BORN BABY BETWEEN THEM, WALL ON THE HOUSE DESIGNED FOR EILEEN GRAY IN ROQUEBRUNE, CAP MARTIN, 1938

34 Tako primjerice C. Rowe i F. Koetter simplificiraju razloge nestanka ulice do 1930. godine svodeći ih na dva osnovna: nova, racionalizirana forma stanovanja i izmijenjeni način transportne aktivnosti, što predstavlja samo jedan, tehnički, aspekt dezintegracije klasičnoga urbanističkog modela kao matrice grada (ROWE; KOETTER, 1988: 56). Ideju vertikalnog stanovanja iz Le Corbusierovih urbanističkih modela *Ville Contemporaine* i *Ville Radieuse* anticipiraju Alison i Peter Smithson. Kritizirajući nedostatak urbanizma 20. stoljeća, oni ukazuju na manjkavost klasične horizontalne komunikacije koju u svome prijedlogu rješavaju u nekoliko razina. Iz studija u konačnici proizlazi zaključak da se gradovi moraju kontrahirati, što sadrži implicitnu kritiku Le Corbusierova *beskonacnog* modela *Ville Radieuse*. Detaljnije u: SMITHSON, 1970: 39-61.

35 *** 1935: 49-52

36 *** 1935: 58-61

37 *** 1939: 124-130

38 *** 1939: 134-139

39 *** 1939: 106

40 Na tome tragu, o problemima postojeće izgradnje Pariza, problemima stanovanja i prometa, te povezanosti Pariza s okolnim gradovima više u: LE CORBUSIER, 1956: 74-111; LE CORBUSIER, 1998: 150-161.

41 *** 1950: 151

42 Ova je recenica više puta objavljivana u Le Corbusierovim knjigama ispod skice Pariza s najvažnijim građevinama iz njegove prošlosti i s četiri nova nebodera uprave i administracije u pozadini (izbor: LE CORBUSIER, 1956: 137; LE CORBUSIER, 1974: 136)

43 *** 1950: 143

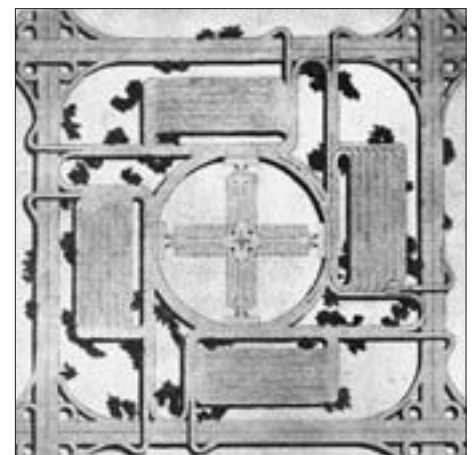
44 LE CORBUSIER, 1974: 144. Iako se Descartesov dualizam očituje kroz postojanje dviju supstancija, duha i materije, gdje je duhu imanentna misao – osnova racionalističke filozofije, on brani učenje o materijalnom jedinstvu svijeta. Tako u prirodi ne postoji bilo kakva druga, nego jedna materija koja ju tvori. (GRLIC, 1968: 129-130)

45 LE CORBUSIER, 1956: 65

46 Svoje ironično stajalište prema američkom urbanizmu Le Corbusier najeksplicitnije iskazuje u: LE CORBUSIER, 1937., drugo poglavlje „I am an American”. U zaključku u kojem ne krije razočaranje New Yorkom – nedovršenim gradom, među ostalim ističe: „Amerikanac je Janus, pogleda uprtog u brige mladosti, suočen s problemima vlastite savjesti, lica snažnog poput atleta pobjednika na Olimpijadi, gleda stari svijet kojim se nada uskoro ovladati.” (LE CORBUSIER, 1937: 61-62)

SL. 9. INAČICA TLOCRTA-SITUACIJE KRIŽNOG NEBODERA KOJI JE U LE CORBUSIEROVOJ LITERATURI NEKOLIKO PUTA PRIKAZIVAN

FIG. 9 LAYOUT PLAN OF THE HIGH-RISE BLOCK WITH A CROSS-SHAPED PLAN. REPRESENTED SEVERAL TIMES IN LE CORBUSIER'S WRITINGS.

SL. 10. LE PLAN DE PARIS 37
FIG. 10 LE PLAN DE PARIS 37

3) Intenziviranje „vertikale” na potezu *No-tre-Dame – Saint Denis*, čime se povezuju dva duhovna simbola – državna crkva i središte religije na jednom i mjesto pokapanja francuskih kraljeva na drugom kraju – na mjestu gdje „vertikala” dolazi u „najvišu točku”, na simboličkom spoju neba i zemlje, života i smrti, na prelasku iz jednog oblika u drugi. „Srce je u napetom i svetom mjestu grada.”⁴⁷ Transcendentni karakter ove „vertikale” morao je biti uravnotežen. U opreci je moguće pretpostaviti „horizontalu” istok-zapad, što je moguća referenca na životni put od rođenja do smrti. „Horizontala”, smještena u dolini između gradskog perivoja iz 19. stoljeća – *Butte Chamouix* – mjesta svakodnevnog okupljanja i dokolice te *Mont Martrea* koji simbolizira tjelesne užitke, što zajedno utjelovljuje ovozemaljsko, postaje druga os. U sjecište tih osi Le Corbusier postavlja središte novoga Pariza (Sl. 10). Time ne samo da revitalizira zapušteni dio, već mu daje važnost koja opravdava pozicioniranje uprave i administracije te slijedi ciklički put vraćanja istog. Grad se ponovno rađa u linijama svoje prošlosti. Je li to bila aluzija na transformativnu snagu prelaska iz jednog oblika u drugi, na koju K. Frampton ukazuje u Le Corbusierovu slikarstvu iz razdoblja od nekoliko godina kasnije?: „Uzimajući u obzir njegovu zaokupljenost dvostrukim, nije čudno što je biseksualnost tema kojoj se Le Corbusier vraćao cijelog života. To je moguće ustanoviti iz brojnih njegovih slika i crteža lezbijskih odnosa. (...) Antitetička pomirenja

u kojima se potpune suprotnosti spajaju kako bi iznjedrile treći pojam stalna su tema u njegovoj plastici 1940-ih i ranih 1950-ih.”⁴⁸ U tome kontekstu radanje Le Corbusierova Pariza 1937. godine križanjem dvaju neplodnih elemenata koji će iznijeti treći, novi, blisko je smislu alkemijskog djelovanja, po K. Framptonu u slikarskom opusu prvi put prikazanog rotasom na već spomenutoj slici *Sgraffite à Cap Martin* 1938. godine (Sl. 8) koji evocira cikličku smjenu odnosno neprestani rast i opadanje *opusa circulatoriuma*.⁴⁹

4) Postavljanje novog tipa nebodera – kartuzijski tip⁵⁰ koji razvija nakon križnoga i prvi put predstavlja u planu za Barcelonu 1932. godine,⁵¹ a koji je temeljen na jasnoj analizi osunčanja ureda ili stana u dnevnom ciklusu kao prioriteta u oblikovanju,⁵² time i svojevrsna apoteoza prethodno dominirajućega kartezijanskog pristupa – odnos na odrednicu prve, „čiste” faze stvaralaštva i reakcija na zagušenost blokovske strukture grada, ali i utjelovljenje simbola sunca, gotovo do razine mitraističkog obožavanja, što se očituje i u crtežu glave Meduze / Sunca u obliku dvočlija i istaknutom natpisu ispod njega – „Trenutni užas ili potpuna sloboda prostora!” u kontekstu prikazanom u kronologiji planova Pariza do 1937.⁵³ Indikativan je i broj dominantnih nebodera – 4 (Sl. 12), za koji nema podataka da proizlazi iz bilo kakve računice potreba uprave i administracije za radnim prostorom. Četiri su nebodera u križu „vertikale” i „horizontala”, duhovnog i svjetovnog, u središtu

47 LE CORBUSIER, 1998: 158

48 FRAMPTON, 2001: 208

49 FRAMPTON, 2001: 208

50 Naziv ovog nebodera inspiriran je kartuzijskim redom koji je 1084./1085. utemeljio sv. Bruno u Grenobleu, a kojemu pripada i samostan sv. Eme u Toskani. Do pojave kartuzijanaca samostanski se život dijelilo na eremite, za koje je karakterističan samotnjački način života, i cistercite koji žive u zajednici. Kartuzijanci su svojevrsan spoj ovih dvaju redova. Polaznike karakterizira zavjet sutnje i izolirani rad u vrtu celija samostana. Sastaju se samo na molitvi. Ovakav je način života ambivalentan s obzirom na izolirani rad i zajedničku kontemplaciju. (** 1964: 156-157)

51 *Plan Macia* za Barcelonu (** 1935: 90)

52 Za razvoj kartuzijskog nebodera Le Corbusier koristi rezultate istraživanja heliotermike znanstvenika i suvremenika Justina Pidoux: *La science des plans des villes* (Znanost o planovima gradova) iz 1928. godine (FRAMPTON, 2001: 56).

53 LE CORBUSIER, 1956: 138

54 CHAVALLIER; GHEERBRANDT, 1987: 87-88

55 CHAVALLIER; GHEERBRANDT, 1987: 87-88

56 CHAVALLIER; GHEERBRANDT, 1987: 87-88

57 CHAVALLIER; GHEERBRANDT, 1987: 89

58 LE CORBUSIER, 1998: 158

59 LE CORBUSIER, 1974: 144. Iako se Descartesov dualizam očituje kroz postojanje dviju supstanci, duha i materije, gdje je duhu imanentna misao – osnova racionalističke filozofije, on brani učenje o materijalnom jedinstvu svijeta. Tako u prirodi ne postoji bilo kakva druga, nego jedna materija koja ju tvori. (GRLIC, 1968: 129-130)

60 LE CORBUSIER, 1956: 65

Pariza, brojem moguća referenca na četiri strane svijeta, četiri elementa, četiri kraka križa u čijem su središtu impostirani. U simboličkom značenju broj 4 predstavlja, osim simbola križa, u nazivu *Deus* i imenu prvog čovjeka:⁵⁴ duhovno – na planu „vertikala”. Predstavlja cjelokupnost stvorenoga i pojavnoga svijeta koji je istodobno prolazan:⁵⁵ svjetovno – na planu „horizontala” od istoka do zapada, od rođenja do smrti, u cikličkoj smjeni dana i noci. Četiri je kraljevski i vladarski simbol koji označava prostranstvo kojim vladaju i potpunost vlasti nad svim postupcima podanika:⁵⁶ „vrh vertikale” – *Saint Denis*, mjesto pokapanja francuskih kraljeva. Po C. G. Jungu, alkemičarima je četvornost polazišni aksiom u iščekivanju Velikoga Djela.⁵⁷

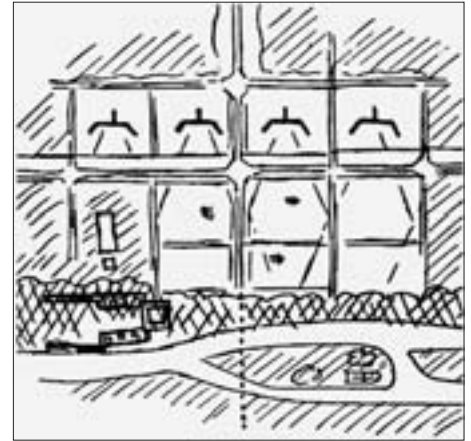
VERS UNE CONCLUSIONE (PREMA JEDNOM ZAKLJUČKU)

VERS UNE CONCLUSION (TOWARDS A CONCLUSION)

Pariz se ponovno rađa u liniji svoje prošlosti. Mora se žrtvovati nešto od naslijedenoga. Žrtva je sudbina i doprinos. Traži se rušenje zagusenih, „nezdruvanih” dijelova grada. „Srcu Pariza valja vratiti život”, naglašava Le Corbusier.⁵⁸ Sudbina Pariza bliska je shvaćanju cikličke niceanske reinkarnativnosti čije odrednice dominiraju burnim godinama u osvjet Drugoga svjetskog rata. Imajući u vidu njegova pisana djela koja još od *L'Urbanisme* paradoksalno nagovijestaju prekretnicu i njegovo rano stajalište prema Parizu, koje iznosi u knjizi *L'Urbanisme*, a koje dalje razvija u planovima do izložbe 1937. godine i objedinjuje u svojevrsan amalgam u *Les plans de Paris 1956.-1922.*, dade se zaključiti da se teorijsko gledište arhitekta prema tradiciji i gradu, kao i životni svjetonazor što se kroza nj manifestira, razvijalo u kontinuitetu. Determiniranjem elemenata pla-

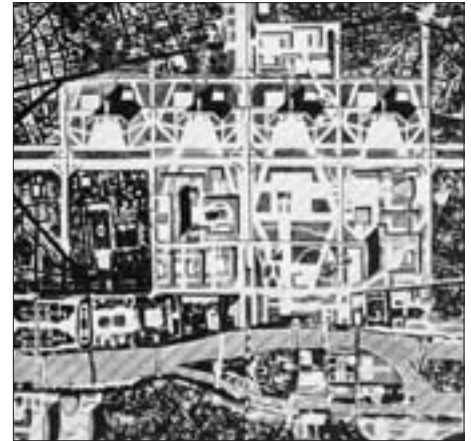
na rekonstrukcije Pariza koji se razvija gotovo čitavo treće desetljeće 20. stoljeća, uočava se razvoj misli o tradiciji kao stalnom procesu oblikovanja isprepletanom neprekidnim stvaranjem novih vrijednosti i oblika.

Iako se o zaokretu u stvaralačkom radu Le Corbusiera na polju slikarstva može govoriti već u 1920-ima, plan za Pariz, predstavljen 1937. godine, u svojim strukturalnim elementima i njihovu simboličkom značenju eksplicitnije evocira zaokret prema posljednjoj fazi stvaralaštva. Osnovne odrednice iz toga plana koje su u ovom članku iznesene ujedno mogu sadržavati implicitnu kritiku principa Atenske povelje i općenitog (prihvaćenog) shvaćanja smjernica funkcionalnog urbanizma, i to prije njihova službenog pojavljivanja, što se može promatrati kao rana kritika nove, nadolazeće generacije arhitekata, ali i kao svojevrsna autosugestija cjelokupnom tadašnjem djelovanju. Le Corbusierov je urbanizam u konkretnom slučaju utkan u povijest i tradiciju te u gotovo praiskonske težnje sublimirane u obožavanju sunca i beskonačnosti, prirode ili oceana. Pariz kao objekt u njegovu je shvaćanju više stanovit status simbolâ, oblika i smisla nego kategorija trenutnog stanja. Oblik koji je, sublimirajući empirijske principe, vodio reinkarnaciji ili ponovnom rođenju iz neplodnosna međudjelovanja koje iznosi treći pojam. Čin rođenja Le Corbusierova Pariza može se tako usporediti s nešto kasnijom pojavom sličnih međudjelovanja poput *Sgraffite à Cap Martin* ili glave Meduze / Sunca. Posljednja faza stvaralaštva, prema današnjoj literaturi puno bliža individualističkim idealima i metafizičkom svijetu duhovnosti, prožeta razočaranjem u nove koncepte, u urbanističkom je opusu najavljena osnovnim strukturama i simbolima što evociraju (novo)rođenje povijesti i (novo)rođenje tradicije u planu za Pariz iz 1937. godine.

SL. 11. LE CORBUSIER, SKICA INTERVENCIJE S NAZNAČENIM VRIJEDNIM GRAĐEVINAMA I AMBIJENTIMA UZ SEINU
FIG. 11 LE CORBUSIER, OUTSTANDING BUILDINGS AND AMBIENCES ALONG THE SEINE, SKETCH

SL. 12. LE PLAN DE PARIS 37 – SREDIŠNJI DIO S ČETIRI KARTUZIJSKA NEBODERA
FIG. 12 LE PLAN DE PARIS 37 – CENTRAL AREA WITH FOUR CARTHUSIAN-TYPE HIGH-RISE BLOCKS

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. BAUDRILLARD, J. (1981.), *Dizajn i okolina ili eskalacija političke ekonomije*, „Život umjetnosti”, 15 (32), Zagreb
2. CHEVALIER, W.; GHEERBRANT, A. (1987.), *Rječnik simbola*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
3. CRESTI, C. (1970.), *Le Corbusier*, Naprijed, Zagreb
4. CURTIS, W. (1996.), *Modern Architecture since 1900*, Phaidon, London
5. DARIA, S. (1964.), *Le Corbusier – sociologue de l'urbanisme*, Éditions Seghers, Pariz
6. FRAMPTON, K. (1992.), *Kritička povijest*, Globus, Zagreb
7. FRAMPTON, K. (2001.), *Le Corbusier*, Thames & Hudson, London
8. GRLIĆ, D. (1968.), *Leksikon filozofa*, Naprijed, Zagreb
9. HILPERT, T. (1987.), *Le Corbusier – Laboratory of Ideas*, Christian & Reim Verlag, Hamburg
10. JENCKS, C. (1990.), *Moderni pokreti u arhitekturi*, Građevinska knjiga, Beograd
11. LE CORBUSIER (1937.), *Quand les cathédrales étaient blanches*, Edition Plon, Pariz
12. LE CORBUSIER (1956.), *Les plans de Paris 1956-1922*, Les éditions de Minuit, Pariz
13. LE CORBUSIER (1971.), *The City of To-morrow*, The M.I.T. Press, Cambridge
14. LE CORBUSIER (1974.), *Način razmišljanja o urbanizmu*, Građevinska knjiga, Beograd
15. LE CORBUSIER (1977.), *Ka pravoj arhitekturi*, Građevinska knjiga, Beograd
16. LE CORBUSIER (1998.), *Tri temeljna humanistička načela*, Psefizma, Karlovac
17. MUMFORD, E. (2001.), *The Emergence of Mat or Field Building*, u: Sarkis, H., Case: *Le Corbusier's Venice Hospital*: 49-65, Prestel, Harvard University Graduate School of Design, Boston
18. MUMFORD, E. (2002.), *The CIAM Discourse on Urbanism 1928-1960*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London
19. MUMFORD, L. (1968.), *The Urban Prospect*, Harcourt, Brace & World, New York
20. NIETZSCHE, F. (1975.), *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb
21. NÖTH, W. (2002.), *Priručnik semiotike*, Ceres, Zagreb
22. PEROVIĆ, M. R. (2000.), *Iskustva prošlosti*, Plato, Beograd
23. PLATON, (1977.), *Država*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb
24. ROWE, C., KOETTER, F. (1988.), *Grad kolaž*, Građevinska knjiga, Beograd
25. SMITHSON, A. P. (1970.), *Ordinariness and Light*, The M.I.T. Press, Cambridge
26. TZONIS, A. (2001.), *Le Corbusier – the Poetics of achine and Metaphor*, Thames & Hudson, London
27. *** (1929.) *Le Corbusier 1910-1929, Oeuvre complète* (ur. Boesiger, W.; Stonorov, O.), Birkhäuser, Basel
28. *** (1935.) *Le Corbusier 1929-1934, Oeuvre complète* (ur. Boesiger, W.), Birkhäuser, Basel
29. *** (1939.) *Le Corbusier 1934-1938, Oeuvre complète* (ur. Bill, M.), Birkhäuser, Basel
30. *** (1950.) *Le Corbusier 1934-1938, Oeuvre complète* (ur. Boesiger, W.), Girsberger, Zürich
31. *** (1964.), *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 3, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb
32. *** (1999.a), *Le Corbusier 1910-1965*, (ur. Boesiger, W., Girsberger, H.), Birkhäuser, Basel
33. *** (1999.b), *Le Corbusier 1938-1946 Oeuvre complète*, (ur. Boesiger, W.), Birkhäuser, Basel

IZVORI

SOURCES

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- SL. 1. LE CORBUSIER, 1956: 144
- SL. 2. *** 1939: 167
- SL. 3. *** 1939: 159
- SL. 4. CRESTI, 1970: 16
- SL. 5. LE CORBUSIER, 1971: 245
- SL. 6. *** 1935: 93
- SL. 7. CRESTI, 1970: 20
- SL. 8. *** 1999.b: 159
- SL. 9. LE CORBUSIER, 1956: 68
- SL. 10. *** 1939: 46
- SL. 11. LE CORBUSIER, 1956: 137
- SL. 12. *** 1939: 46

SAŽETAK

SUMMARY

VERS L'INFINI (TOWARDS INFINITY)

ELEMENTS OF LE CORBUSIER'S RECONSTRUCTION PLAN OF CENTRAL PARIS FROM 1937

This paper gives an analysis of structural and symbolic elements of Le Corbusier's reconstruction plan of central Paris presented in 1937 at the exhibition called *L'esprit nouveau in Pavillon des temps nouveaux*. This plan marked a new phase of Le Corbusier's work. The analysis is preceded by a review of urban planning models such as *Ville Contemporaine* and *Ville Radieuse* as well as an analysis of the first Le Corbusier's large-scale plan of Paris – *Voisin* and a possible symbolic meaning of the cross-shaped high-rise block (in *Ville Contemporaine* and plan *Voisin*) whose frequently repeated layout is reminiscent of the form of swastika – a motif to be found later in his paintings (*Sgraffite a Cap Martin*). The analysis of the elements of the plan reveals Le Corbusier's intention to sacrifice a part of the heritage in order to establish a new identity of the city centre whose significance and history he knew very well (*L'Urbanisme*). Defining the elements of the plan, which was being developed throughout the entire third decade of the 20th century, helps to recognize the evolution of ideas regarding tradition which is seen as an ongoing design process with a continuous creation of new values and forms.

The plan of Paris presented in 1937 may be said to have marked the beginning of his last career phase. Four essential elements of the plan seem to confirm this hypothesis:

- 1) Locating the business and administrative centre with four high-rise blocks away from *Ille* and *Notre-Dame* and preservation of the historic nucleus (*Ille, Rue de Rivoli, Palais Royale, Place Vendome, Place de la Concorde...*)
- 2) Using nature: the green belt is conceived as a landscaped area between the historic nucleus and a new area showing a clear distinction made between the new and the old. In Le Corbusier's theoretical work related to urban planning during World War II, nature is seen as being independent of man's intervention thus making a reference to Descartes'

philosophy. It may be understood as a development of a paradigmatic relationship towards Cartesian philosophy, whereas the rational principles were dominant in Le Corbusier's first, „purified” creative phase. It seems that Le Corbusier here re-defines his attitude towards Descartes paraphrasing his mechanical, rational attitude. His ironic statement in his book dedicated to plans of Paris seems to confirm this observation: „Descartes – isn't he an American?” (Le Corbusier, 1956: 56). It may also be understood as a reference to his disappointment with the American „efficient” town planning that he got to know in the 1930s.

3) Intensification of a „vertical” axis *Notre-Dame – Saint Denis* linking the two spiritual symbols: the church as a religious centre on one end and the tombs of French kings on the other – the place where the vertical reaches the highest point, where the heaven symbolically meets the earth, where life meets death, where one form is transformed into another. A transcendental character of this „vertical” axis had to be balanced by laying an east-west „horizontal” axis as a possible reference to a life cycle from birth to death. If we assume that the „horizontal” axis is placed in a valley between the 19th century city park *Butte Chaumont* (a place of everyday gathering and leisure) and *Mont Martre* (connoting sensual pleasures), we get two opposing forces whose focal point is turned by Le Corbusier into a new city centre. Thus he does not only revitalize a derelict area but also renders it significant by making a business and administration centre out of it.

4) Designing a new Carthusian-type of a high-rise block. Its concept followed the concept of the cross-shaped high-rise block and was presented for the first time in the 1932 plan for Barcelona. It is based on the concept of insolation as a priority in design. In this way it is also an apotheosis of a previously dominating Cartesian approach, i.e. the relationship towards the early, „pure” creative phase and a reaction to a high density of a block-based

structure of the city. It also embodies the sun symbol clearly visible in a drawing of a two-faced head of Jellyfish / Sun with an inscription „Momentary horror or total freedom of space” found in the chronology of plans of Paris up to 1937. The number of high-rise blocks (4) is also indicative. There is no evidence that this particular number stems from any real needs for administrative work space. Four high-rise blocks are placed at the junction of the „vertical” and „horizontal” axes – spiritual and materialistic – in the centre of Paris connoting four points of the compass, four elements, four sides of the cross whose centre they occupy. Besides the symbolism of the cross as well as that of four letters in God's name and the name of the first man, number 4 symbolically represents also: spirituality on the vertical axis as a totality of the created world which is transitory and a secular world on the horizontal axis from east to west, from birth to death in a cyclic alteration of day and night. Four is a royal symbol of power: the top of the vertical axis – Saint Denis is the place where French kings were buried. According to C. G. Jung, alchemists used the four-part concept as a starting axiom in the anticipation of the Great Creation.

Paris as an object of Le Corbusier's philosophy was more like a range of symbols, forms and meanings than an entity in a particular moment. The form which led to reincarnation from an interaction generating a new entity. The genesis of Le Corbusier's Paris may be thus compared with similar interactions later such as *Sgraffite à Cap Martin* or the head of Jellyfish / Sun. According to the available written sources, the last phase of Le Corbusier's career was marked by individual ideals and metaphysical world of spirituality and was imbued with his disappointment over the new concepts. In his urban planning works it was announced through essential structures and symbols evoking the genesis of a (new) history and a (new) tradition in his plan of Paris from 1937.

VEDRAN IVANKOVIĆ

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

VEDRAN IVANKOVIĆ rođen je 1978. godine u Mostaru. Diplomirao je 2002. godine na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je od 2003. godine kao asistent i znanstveni novak zaposlen na Katedri za urbanizam i na znanstvenoistraživačkom projektu „Urbanističko i perivojno naslijeđe Hrvatske kao dio europske kulture”, glavnog istraživača prof. dr.sc. Mladena Obada Šćitarocija, dipl.ing.arh. Apsolvirao je poslijediplomski doktorski studij „Prostorno planiranje, urbanizam i parkovna arhitektura” 2006. godine. Područje interesa mu je teorija arhitekture i urbanizma 20. stoljeca.

VEDRAN IVANKOVIĆ, born 1978 in Mostar. He graduated in 2002 from the Faculty of Architecture in Zagreb. He has been employed as an assistant and junior researcher in the same institution since 2003 in the Department of Urban Planning and has been working on a research project „Croatian Urban and landscape heritage as a part of European culture” run by prof. Mladen Obad Šćitaroci, Ph.D. He has completed his post-graduate Ph.D. program in Physical Planning, Urban Planning and Landscape Architecture in 2006. His interests lie in the area of theory of architecture and urban planning of the 20th century.